

Atatürk Dönemi Türkiye-Orta Doğu İlişkileri

Günümüzde yaygın bir kullanıma sahip olan Orta Doğu kavramı ilk olarak 19. yüzyılın son yıllarında kullanılmaya başlanmıştır. Coğrafi bir bölge olmayan Orta Doğu, kapsadığı ülkeler kullanıcıya ve dönemlere göre değişebilen jeopolitik bir kavramdır. Köklü tarihine ve ilk yazılı uygarlık dahil olmak üzere çok sayıda görkemli uygarlığa ev sahipliği yapmış olmasına rağmen bölgeyi nitelendirmek için kullanılan kavram, icat edilmesi ve yaygınlaşması bakımından Avrupa merkezli bir bakış açısını yansıtmaktadır. Bu bakış açısında Birleşik Krallık dünya haritasının ortasında konumlandırılmış, Yakın Doğu, Orta Doğu ve Uzak Doğu gibi kavramlar siyasi ve askeri hedef ve gereksinimler gözetilerek icat edilmiştir. Orta Doğu kavramını yazılı kaynaklarda ilk kez kullanan Birleşik Krallık Subayı ve Diplomatı Thomas Edward Gordon "*Orta Doğu'nun Problemi*" başlıklı makalesinde bölgenin sınırlarını tanımlamamış, izleyen kullanımlarda çok farklı sınırlamalara gidildiği gözlenmiştir. Örneğin, Orta Doğu kavramını, General Gordon'dan iki buçuk yıl sonra, 1902 tarihli bir makalesinde kullanan Amerikalı Deniz Tarihçisi Alfred Thayer Mahan'a göre bölge, Akdeniz ve Hint Okyanusu arasında sınırları kesin olarak belirtilmemiş bir coğrafyaya denk gelmektedir. Daha sonra oluşan literatürde ise geniş ve dar kapsamlı sınırlandırmalar söz konusu olmuştur. Atatürk Dönemi Türkiye-Orta Doğu İlişkileri konulu 1919-1938 yıllarını kapsayan bu çalışmada bölgenin sınırları; batıda Osmanlı Devleti'nin uzun bir dönem hakim olduğu Cezayir, Tunus, Libya ve Mısır gibi Kuzey Afrika ülkelerini, doğuda İran, Afganistan ve günümüz Pakistan'ında yer alan Hindistan Müslümanlarını, güneyde ise Suriye, Lübnan ve Irak gibi Bereketli Hilal ülkeleri ile başta Suudi Arabistan olmak üzere Arap yarımadasında yer alan Körfez ülkelerini içerecek şekilde belirlenmiştir.

1515 ve 1516 yıllarında gerçekleşen Mercidabık ve Ridaniye muharebelerinde Suriye ve Mısır'da hüküm süren Memlük Devleti'nin kesin bir yenilgiye uğratılmasıyla Orta Doğu'da Osmanlı hakimiyetinin önü açılmıştır. İlerleyen yıllarda devam eden fetihlerle beraber Cezayir'den İran sınırlarına kadar çok geniş coğrafyada yüzyıllar sürecektir olan Osmanlı hakimiyeti kurulmuştur. Endüstri devriminin getirdiği dönüşüm ile ekonomik ve askeri güçlerini arttıran Avrupa devletlerinin yayılcı politikalarını engelleyemeyen Osmanlı Devleti, 19. yüzyıldan itibaren bölgede toprak kaybetmeye başlamıştır. Fransa, Cezayir ve Tunus'u sırasıyla 1830 ve 1881 yıllarında ele geçirirken; İngiltere, Mısır'ı 1882 yılında işgal etmiştir. Sömürgecilik yarışına geç katılan Avrupa ülkelerinden İtalya ise Libya'ya saldırmış ve 1912 yılında işgal etmiştir. Aralarında Mustafa Kemal Atatürk'ün de yer aldığı bölgeye gönüllü olarak giden Osmanlı subaylarının örgütlediği direniş karşısında İtalyan güçleri zor durumda kalmış olsalar da işgal önlenememiştir. İtalya'nın saldırısına karşı bir yılı aşan mücadelenin sona ermesinde ve işgalin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesinde, Balkan Savaşları'nın başlaması etkili olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ile sonuçlanması ile birlikte günümüz Türkiye'sinin güneyinde kalan topraklar da İngiltere ve Fransa tarafından işgal edilmiştir. Savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı İngilizlerle işbirliği yapmayı kabul ederek isyan eden Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in beklentisi, oluşturulacak Arap Krallığı'nın başına geçmek olmuştur. Kendisini Arap milliyetçiliğinin lideri ve Mısır'ın doğusundaki Arapların tümünün temsilcisi olarak gören Şerif Hüseyin, İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri Henry McMahon ile Ekim 1915-Mart 1916 tarihleri arasında yazışmalarda bulunmuş ve krallığını üstleneceği bağımsız bir Arap devleti kurulacağı inancıyla isyanını başlatmıştır. Diğer yandan, İngiltere, Şerif Hüseyin-McMahon yazışmaları devam ederken, isyan için teşvik ettiği Şerif Hüseyin'in en büyük rakiplerinden Necid Emiri Abdülaziz bin Suud ile de gizli bir anlaşma imzalamıştır. İngiltere, bu gizli anlaşmayla, Şerif Hüseyin'e vadettiği toprakların bir kısmında Emir Abdülaziz'in egemenliğini tanımayı kabul

etmiştir. Ayrıca İngiltere, Fransa ile yine gizli olarak yapmış olduğu Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması ile üzerinde Arap devleti kurulması öngörülen topraklar dahil olmak üzere Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'da kalan topraklarının paylaşımı konusunda uzlaşmıştır. İngiltere'nin bu birbirleri ile çelişen anlaşmalar ve vaatler dizisine Filistin'de Yahudiler için "ulusal bir vatan" kurulmasını içeren ve Filistin toprakları üzerinde İsrail devletinin kurulmasına zemin hazırlayan Kasım 1917 tarihli Balfour Bildirisi eklenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası düzenlemelere karar vermek üzere Ocak 1920'de toplanan **Paris Barış Konferansı**'nda Emir Hüseyin'in oğlu Faysal başkanlığındaki Arap heyetinin talepleri dikkate alınmamış, Arapların yaşadığı topraklar üzerinde manda sisteminin kurulması kararı alınmış ve Balfour Bildirisi kabul edilmiştir. Nisan 1920'de toplanan **San Remo Konferansı**'nda Irak, Ürdün ve Filistin İngiliz mandasına verilirken, Suriye ve Lübnan ise Fransa manda yönetimine bırakılmıştır. Mart 1920'de, Paris Barış Konferansı ile San Remo Konferansı arasında, Şam'da toplanan Arap Ulusal Kongresi, Filistin ve Ürdün'ü kapsayan Büyük Suriye'nin kurulduğunu ve başına da Emir Hüseyin'in oğlu Faysal'ın yeni devletin kralı olarak kabul edildiğini ilan etmiş olsa da, bu bağımsız devlet girişimine Suriye ve Lübnan'ı işgal eden Fransa tarafından son verilmiştir. Suriye'den ayrılmak zorunda bırakılan Faysal, İngiltere tarafından Irak'a, kardeşi Abdullah ise Ürdün'e kral yapılmıştır. Ancak Irak'taki manda yönetimi 1932, Ürdün'deki manda yönetimi ise 1946 yılına kadar devam etmiştir. Arap milliyetçileri ise kendilerine verilen vaatleri tutmayarak manda yönetimi adı altında ülkelerini bölen ve sömürgeleştiren İngiltere ve Fransa'ya karşı bağımsızlık mücadelesi başlatmışlardır.

Arapların, İngiltere ve Fransa manda yönetimlerine karşı bağımsızlık mücadelesi vermeye başladığı bu dönemde, Anadolu'da da bu devletler başta olmak üzere Avrupa devletlerine karşı **Mustafa Kemal Paşa** liderliğinde Misak-ı Milli sınırları içerisinde tam bağımsızlığı hedefleyen Milli Mücadele yürütülmekteydi. Mustafa Kemal Paşa'nın en önemli liderlik özelliklerinden biri, yürüttüğü mücadeleyi halk iradesini yansıtan kurumsal meşruiyet çerçevesinde gerçekleştirmesi olmuştur. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasını izleyen dönemde öncelikle **Erzurum** ve **Sivas** kongrelerinin toplanmasına öncülük etmiş ve bu kongrelerin kararlarını uygulamak üzere **Heyet-i Temsiliye**'nin oluşturulmasını sağlamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) açılması sonrasında da Milli Mücadele, meclisin sağladığı kurumsal meşruiyet temelinde sürdürülmüş, Mustafa Kemal Paşa da Heyet-i Temsiliye Başkanı ve Meclis Hükümeti Başkanı olarak mücadelenin başarıyla sonuçlanmasını sağlamıştır.

Milli Mücadele döneminde Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik politikaları Misak-ı Milli'de belirtilen amaçlar ve ilkeler çerçevesinde yürütülmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın **Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk** Heyet-i Temsiliyesi Başkanı olarak ana hatlarını hazırladığı, Erzurum ve Sivas kongrelerinin kararlarını yansıtan Misak-ı Milli, 28 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan son Meclis-i Mebusan tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir. Milli Mücadelenin hedeflediği sınırları belirleyen ve asgari barış şartlarını içeren altı maddelik belgenin birinci maddesinde ülkenin bölünmez bütünlüğü vurgulanırken, 30 Ekim 1918 **Mondros Mütarekesi** öncesinde İtilaf Devletlerinin işgal ettiği Osmanlı topraklarında yaşayan Arapların kendi geleceklerini belirleme hakkı kabul edilmiştir: "*Osmanlı Devleti'nin, özellikle Arap çoğunluğun yerleşmiş olduğu, 30 Ekim 1918 günkü Silah Bırakışımı [Mondros Mütarekesi] yapıldığı sırada, düşman Ordularının işgali altında kalan kesimlerinin geleceğinin, halklarının serbestçe açıklayacakları oy uyarınca belirlenmesi gerekir. Söz konusu silah bırakışımı dahilinde, din, soy ve amaç birliği bakımından birbirine bağlı olan, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen, soy ve toplum ilişkileri ile çevrelerinin koşullarına saygılı Osmanlı-İslam çoğunluğunun yerleşmiş bulunduğu kesimlerin tümü, ister bir eylem, ister bir hükümle olsun hiç bir nedenle, birbirinden ayıramayacak bir bütündür.*" Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş belgesini oluşturan Lozan Barış Antlaşması'nın da temelini oluşturan Misak-ı Milli'nin bu maddesiyle, Osmanlı Devleti'nin devletinin egemenliği altında

yüzyıllarca kalmış Arap ülkeleri üzerindeki iddialardan vazgeçilmiş, böylece bölgede oluşturulacak yeni devletlerle iyi ilişkilerin de önu açılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa bir yandan savaş ve diplomasiyi maharetle kullanarak Milli Mücadele'yi zaferle sonuçlandırırken, diğer yandan da Arapların yaşadığı işgal altındaki eski Osmanlı memleketlerinde sömürgeci devletlere karşı gelişen direniş hareketlerini yakından takip etmiş ve destek vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, 23 Temmuz 1919 günü Erzurum Kongresi'ndeki konuşmasında Mısır'da bağımsızlığı hedefleyen isyan ve ayaklanmaların devam etmekte olduğuna işaret ederken, Suriye ve Irak'taki durumu "*Suriye'de ve Irak'ta İngilizlerin ve yabancıların tahakküm ve idaresinden tek mil Arabistan galeyana halindedir. Arabistan'ın her yerinde yabancı boyunduruğu reddolunuyor. Yalnız memleketin refah ve saadeti için yabancıların iktisadi, ümrani, medeni vasıtalarından yardıma rıza gösteriliyor. Bağdat ve şam genel toplantıları her tarafa bu kararı yaymıştır.*" sözleriyle özetlemiştir. 28 Aralık 1919'da Ankara'da eşraf ve ileri gelenlerle yaptığı bir konuşmada da "*Cemiyetimizin görüşüyle çizdiğimiz sınır haricinde kalan dindaşlarımızla, bu muhterem kardeşlerimizle aynı sınır dahilinde asırlardan beri vatandaşlık ettik. Bu kardeşlerimiz her tarafta; Suriye'de, Irak'ta, Yemen'de, Doğu'da kendi dahillerinde mevcudiyeti muhafaza ve bağımsızlığı temin için mesai sarf ediyorlar. Bütün bu İslam parçalarının bağımsızlığa mazhar olmaları, İslam âlemi için ne büyük bahtiyarlık olur*" diyerek Arapların bağımsızlık mücadelesini desteklemiştir.

Mustafa Kemal Paşa tarafından Milli Mücadele'nin haklılığını yurda ve dünyaya duyurmak amacıyla kurulan ve ilk sayısı 10 Ocak 1920 tarihinde yayımlanan **Hâkimiyet-i Milliye gazetesi**, Arapların İtilaf devletlerine karşı verdiği mücadeleyi yakından takip ederek okuyucularına aktarmış ve ortak düşmana karşı birlik temasını vurgulamıştır. 26 Temmuz 1920 tarihinde bu gazetede yayımlanan bildirisinde Mustafa Kemal Paşa emperyalist devletleri ortak düşman olarak tanımlayarak, azim ve çaba birliği içerisinde mücadele çağrısı yapmıştır: "*Aynı emperyalist devletler aynı derecede şiddetle Türk'ün de, Arap'ın da, Irak'ın da, Anadolu'nun da, Suriye'nin de düşmanıdırlar. Irak'ta İngilizler bütün zulümleriyle, Irak Araplarını ezmeye çalışıyorlar. Anadolu hakkında aynı zalimin takip ettiği siyaset aynı şeydir. Fransızlar ise Suriye'de aynı siyasetin tatbiki için uğraşıyorlar. řu halde Anadolu'nun, Irak'ın, Suriye'nin hayati menfaatleri de pek sıkı bir tarzda birleşmiş bulunuyor. (...) Bundan sonrası için kuvvetle ümit edebiliriz ki, Anadolu lularla Suriyeliler, hakiki menfaatlerinin nerede olduğunu hakkıyla anlayacakları için müşterek düşmanlara karşı el ele aynı azim ve gayretle çalışacaklardır.*" 1923'de Lozan Konferansı'nda zamanın Dışışleri Bakanı ve Türk Delegasyonu Başkanı **İsmet Paşa** da Osmanlı Devleti'nden ayrılmış ülkelere empoze edilen "*manda*" rejimlerini hükümetinin tanımadığını açıklamıştır. 1932 yılında gerçekte üyeliğe kadar Türkiye'nin **Milletler Cemiyeti**'ne mesafeli tutumunun nedenlerinden biri de, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı toprakları üzerindeki emperyalist emellerine Milletler Cemiyeti'nin manda sistemi ile meşruiyet kazandırma çabaları olmuştur.

Milli Mücadelenin başlangıcından itibaren özellikle Suriye ve Irak'taki gelişmeler dikkatle izlenmiş ve Türkiye lehine yönlendirilmeye çalışılmıştır. Irak sınırında İngilizleri uğraştıracak sorunlar oluşturulurken, Fransızları Türkiye lehine şartları içerecek bir anlaşmaya zorlamak için Suriye'de ortaya çıkan direniş hareketleri cesaretlendirilmiş ve destek verilmiştir. İngiliz ve Fransızlar tarafından işgal edilen ve sonrasında da manda yönetimleri altına alınan bu topraklara gösterilen özel ilginin sebebi sınırlarımıza yakın olmalarının yanı sıra Musul ve Hatay gibi **Misak-ı Milli** sınırları içerisinde kalan bölgeleri kapsıyor olmalarıydı. Bu kapsamda Arap liderleriyle irtibat kurulmuş, İngiliz ve Fransızlara karşı teşkilatlanmaları teşvik edilerek, maddi ve askeri yardımda bulunulmuştur. Ayrıca dağıtılan bildiriler ve Halep ve Musul gibi kentlerde asılması sağlanan afişler yoluyla halk desteği sağlanmaya çalışılmıştır. Bu yönde gösterilen çabalar karşılıklı bulmuş, kurulan direniş cemiyetlerinde Araplar, Türkler ve Çerkezler birlikte çalışmışlardır. Suriye'de

kurulan cemiyetler arasında yer alan Suriye ve Filistin Müdafaa-i Kuvay-ı Osmaniye Heyeti Umumiyesi; Şam, Halep, Hama ve Humus başta olmak üzere şubeler açarak Fransızlara karşı direnişin örgütlenmesinde önemli bir rol oynamış ve Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Milli Mücadele hareketine destek vermiştir. **Sakarya Zaferi** sonrasında, 20 Ekim 1921'de imzalanan **Ankara İtilafnamesi**, Fransa ile savaş durumunu sona erdirmiş ve Hatay dışında bugünkü Suriye sınırlarımızı belirlemiş olsa da Mustafa Kemal Paşa'nın emperyalizm ve sömürgecilik karşıtı tutumu devam etmiştir.

Türkiye'de Milli Mücadele başladığı sıralarda Orta Doğu ülkelerinden sadece İran, Afganistan ve Yemen ile 1932 yılında Suudi Arabistan adını alacak olan Necid Sultanlığı, bağımsız devletler olarak yer almaktaydı. Milli Mücadele döneminde gerek Necid Sultanlığı, gerekse de Yemen ile TBMM Hükümeti arasında kayda değer bir gelişme yaşanmazken, İran ile ilişkiler mesafeli kalmış, Afganistan ile köklü bir dostluğun temelleri atılmıştır. İran, TBMM Hükümeti'ni, Milli Mücadele'nin sonuna doğru, 22 Haziran 1922 tarihinde tanıdığını açıklayarak Ankara'ya elçi göndermiştir. İran ile bu dönemde ilişkilerin ağır bir seyirde gelişmesinin nedenlerinden biri, - karşılık bulmamış olsa da - İran'ın Paris Barış Konferansı'nda, Osmanlı Devleti'nden toprak talebinde bulunmuş olmasıdır. İkinci neden ise Türkiye, İran ve Irak arasındaki bölgede faaliyet gösteren Kürt aşiret lideri Simko İsmail Ağa'ya Ankara'nın destek vermesidir. Ankara'nın desteğinin temel nedeni, bu dönemde İran'da etkili olan ve Irak'ı kontrol eden İngiltere'yi sınır bölgesindeki isyanlarla yıpratarak Türkiye lehine barışa zorlamaktır. 19 Ağustos 1919'da İngiltere'den bağımsızlığını kazanan Afganistan ise, Ankara'da kurulan TBMM hükümetini tanıyan ve elçi gönderen ilk Orta Doğu ülkesi olmuştur. Afganistan'ın Ankara elçilik binasının açılışında, Afgan bayrağını bizzat Mustafa Kemal Paşa göndere çekmiştir. 1 Mart 1921 tarihinde Moskova'da bulunan Türk ve Afgan heyetleri tarafından imzalanan Türkiye-Afganistan İttifak ve Dostluk Antlaşması, iki ülke arasında günümüze kadar uzanan yakın ilişkilerin temelini atmasının yanı sıra, Doğu uluslarının tümünün bağımsızlık, özgürlük ve kendi yönetim sistemlerini seçme haklarına yaptığı vurgu açısından da önemlidir.

Anadolu'da verilen istiklal mücadelesi Batılı emperyalist devletlerin tahakkümüne karşı koymak isteyen halklara esin kaynağı olurken, Mustafa Kemal Paşa da Milli Mücadele'nin Türkiye'nin mücadelesinin ötesinde bütün doğunun mazlum milletlerinin davası olduğunu vurgulamıştır: *"Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı, belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye azim ve mühim bir gayret sarf ediyor. Çünkü müdafaa ettiği bütün mazlum milletlerin, bütün Şarkın davasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar Türkiye, kendisiyle beraber olan Doğu milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir."*

Kurtuluş Savaşı'nın üç yılı aşkın topyekün bir mücadele sonrasında zaferle sonuçlanması Endonezya'dan Fas'a kadar tüm Orta Doğu'da ve İslam ülkelerinde geniş yankılar bulmuş ve emperyalizme direnme yolunda umutların artmasına yol açmıştır. Hindistan'ın bir çok şehrinde camiler ışıklandırılırken, Şam ve Halep'te camilerde merasimler düzenlenmiş, Orta Doğu'nun pek çok ayrı yerinden Mustafa Kemal Paşa'ya ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne tebrik telgrafları gönderilmiştir. Örneğin, Tunus'ta Fransızlara karşı bağımsızlık mücadelesi yürüten Düstur Partisi'nin Ankara Hükümeti'nin Paris'teki temsilciliğine gönderdiği telgrafta *"Düstur Partisi, Kemalîst Orduların zaferi münasebetiyle duyduğu derin sevinci size iletirken, Büyük Mareşal Mustafa Kemal'e ihtiram dolu, yürekten iyi dileklerini ulaştırmanızı rica eder"* mesajı yer almaktadır. Benzer şekilde, Fransa'da okuyan Mısırlı öğrenciler Paris temsilciliğine gönderdikleri telgrafta *"Türk zaferi haberini büyük sevinçle karşıladık. Sizin kişiliğinizde Türk kardeşlerimizi ve Doğu'nun kahramanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı kutluyoruz"* demişlerdir. Türkiye'nin zaferi Afganistan'da milli bayram gibi kutlanırken, Afgan Kralı **Amanullah Han** sarayda bir tören düzenlemiş ve ülkesinin en büyük nişanını Mustafa Kemal Paşa'ya hediye etmiştir. Almanya'da bulunan Hindistanlı, İranlı, Afganistanlı ve diğer Doğulu aydınlar Berlin'de bir araya gelerek emperyalizme karşı kazanılan zaferi kutlamışlardır. Türk birliklerinin 9 Eylül 1922'de İzmir'e girişinin Filistin'de

yaşattığı sevinç ve coşku, o dönem Orta Doğu ve İslam ülkelerinde hakim olan genel havaya örnek oluşturmaktadır: Zafer haberlerinin ulaşması üzerine Kudüs, Mustafa Kemal Paşa'nın resimleri ile donatılmış, evlere Türk bayrakları asılmış, camilerde dualar okunup El-Aksa Camii'nde büyük bir toplantı yapılmıştır.

Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanması, Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılması sonrasında imzalamak zorunda bırakıldığı **Sevr Antlaşması**'nın kabul edilemez ağır hükümlerini geçersiz kılmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu belgesi olan Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının önünü açmıştır. **Lozan Antlaşması** ile Misak-ı Milli'nin hedefleri çok büyük oranda gerçekleştirilmiş, Türkiye'nin bugünkü sınırları Musul ve Hatay dışında belirlenmiştir. Lozan'da çözümlenemeyen Musul sorunu 1926 yılında İngiltere ile sonuçlandırılmış ve Musul'un Irak topraklarında kalması kabul edilmiştir. 1921 tarihli **Ankara İtilafnamesi** ile Suriye sınırları içerisinde kalan Hatay, Atatürk'ün özel çabaları ile önce bağımsız bir devlet olmuş, 1939 yılında da Türkiye'ye katılmıştır.

Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması ve Lozan Antlaşması'nın imzalanması sonrasında Türkiye'nin mazlum milletlere örnek olmak söylemi devam etmekle birlikte, bu konuda aktif bir dış politika izlenmemiş, diğer devletlerin iç işlerine karışmama ilkesi takip edilmiştir. Atatürk dönemin koşullarını dikkate alan, maceracılıktan uzak gerçekçi bir dış politikaya yön verirken, emperyalizm ve sömürgeciliğin son bulacağına ve tüm Doğu milletlerinin özgürlük ve bağımsızlıklarını elde edebileceklerine dair olan inancını 27 Mart 1933'te yaptığı konuşmasında görüldüğü üzere güçlü bir şekilde ifade etmeye devam etmiştir: *“Doğudan şimdi doğacak olan güneşe bakınız. Bugün günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan bütün Doğu milletlerinin de uyanışlarını öyle görüyorum. İstiklal ve hürriyetine kavuşacak olan çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşu, şüphesiz ki ilerlemeye ve refaha yönelik olacaktır. Bu milletler bütün güçlülere ve bütün engellere rağmen muzaffer olacaklar ve kendilerini bekleyen geleceğe ulaşacaklardır. Sömürgecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerine milletler arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir uyum ve iş birliği çağı hâkim olacaktır.”*

Cumhuriyetin ilanını izleyen dönemde Mustafa Kemal Atatürk'ün temel hedefi ülkenin egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruyabilen modern bir ulus-devlet oluşturmak ve bu devleti çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmak olmuştur. Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı yaptığı yıllar Türkiye'de köklü değişimlerin yaşandığı, devrimsel nitelikte reformların hayata geçirildiği bir dönem olmuştur. Örneğin, laiklik ilkesi din devlet ilişkilerinde düzenleyici ilke olarak benimsenirken **halifelik** kaldırılmış, Arap alfabesi yerine **Latin alfabesi kabul edilmiş**, kılık ve kıyafet ile ilgili düzenlemeler yapılmış, kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Türkiye'de yaşanan bu değişimler Orta Doğu'da bazı tutucu kesimlerde tepki ile karşılanırken, diğer bazı kesimlerde ise takdir toplamış ve izlenmesi gereken bir model olarak görülmüştür.

Milli Mücadele sonrası dönemde Türkiye, Atatürk'ün *“Yurtta sulh, cihanda sulh”* sözünde ifadesini bulan barışçıl ve iyi komşuluğu hedefleyen bir politika izlemiştir. Dönemin gelişmeleri yakından takip edilirken ikili ilişkiler geliştirilmiş, bölge ülkeleri arasında yer alan sorunların çözümünde arabuluculuk girişimlerinde bulunulmuş ve bu ülkeleri bir araya getirecek bölgesel ittifakların önü açılmıştır.

Cumhuriyet'in ilanı sonrasında Türkiye'nin yakından takip ettiği konulardan biri de Arabistan Yarımadası'nda Haşimiler ile Suudilerin sürdürdüğü hakimiyet mücadelesi olmuştur. Bu mücadele Şerif Hüseyin ve yerine geçen oğlu Ali bin Hüseyin yönetimindeki Hicaz Haşimi Krallığı'nın yenilgisi ile sonuçlanmış, Hicaz'ı ele geçiren Abdülaziz bin Suud kendisini, 8 Ocak 1926'da Necid ve Hicaz Kralı ilan etmiştir. Türkiye yeni krallığı tanıyan ilk ülkeler arasında yer alırken, krallık yetkilileri ile yapılan görüşmeler sonucunda Türk memur ve tüccarlarının, Şerif Hüseyin tarafından el

konulan mal ve mülklerinin sahiplerine iadesi sağlanmıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler, 3 Ağustos 1929 tarihinde Mekke'de imzalanan Dostluk Antlaşması ile ivme kazanmış, Kral Abdülaziz'in Hicaz Genel Valisi ve Dışişleri Bakanı olan oğlu, Emir Faysal başkanlığındaki heyetin Haziran 1932'de Türkiye ziyareti ile pekişmiştir. Başta Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa olmak üzere tüm üst düzey yetkililer tarafından sıcak ilgi gösterilen Velihaht Emir Faysal, *"Allah sizden razı olsun. Çalışmak, medeniyet kafilesine katılmak isteyen Doğu milletlerine yol açtınız, güzel örnekler verdiniz"* diyerek Cumhuriyet dönemi başarılarına hayranlığını ifade etmiştir. Kral Abdülaziz ülkesinin adını 23 Eylül 1932 tarihinde Suudi Arabistan olarak değiştiren, ilk kutlama mesajını Gazi Mustafa Kemal Paşa göndermiş ve Türkiye Cumhuriyeti bu yeni devleti resmi olarak tanıyan ilk devlet olmuştur. İki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu seyri ilerleyen yıllarda da devam ederken, Suudi Arabistan Hükümeti'nin, Türkiye Harp ve Tayyare Mekteplerinde uçuş eğitimi görmek üzere 10 öğrenci gönderme isteği, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Bakanlar Kurulu'nun imzaladığı 24 Nisan 1933 tarihli kararname ile kabul edilmiştir.

Atatürk döneminde Mısır ile ilişkiler başlangıçta olumsuz faktörlerden etkilenmiş ve küçük çaplı gerilimler yaşanmış olsa da, aradaki ayrılıklar giderilmiş ve iki ülke arasında daimi dostluk antlaşmasının imzalanmasının önünü açacak derecede ilerleme sağlanmıştır. İki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyen faktörlerden biri, Mısır Kralı Fuad'ın kendisini halife olarak kabul ettirme girişimlerinde bulunmasıdır. Bir diğeri ise Mısır'ın, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Türkiye'de kurulan rejime muhalefet edenlerin faaliyetlerine göz yummasıdır. İki ülke arasındaki ilk gözle görünür gerilim ise, Mısır'da yaşamakta olan Türkleri mağdur eden Mısır Milliyet Yasası'nı görüşmek üzere Kral Fuad'dan randevu talebi kabul gören Türkiye'nin Kahire Elçisi **Muhittin (Akyüz)** Paşa'nın, randevu saati geçmesine rağmen bekletilmesi üzerine, oradan ayrılması ve görüşmenin gerçekleşmemesi olmuştur. Bir diğer gerilim ise, Mısır'ın Ankara elçisi Hamza Bey'in, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıl dönümünü kutlamak üzere 29 Ekim 1932'de yabancı misyon şeflerine verilen resepsiyonda fes giymesi nedeniyle yaşanmıştır. Her iki gerilim de tarafların yatıştırıcı tutumları sonrasında büyümeden sona ermiştir. İtalya'nın yayımlı siyasetinin belirginleşmesi ve Habeşistan'ı işgali sonrasında Türkiye ve Mısır yakınlaşması gerçekleşmiş ve taraflar arasında 7 Nisan 1937 tarihinde Dostluk ve Oturma Antlaşmaları ve Uyruluk Sözleşmesi imzalanmıştır. Türkiye aynı dönemde, Mısır'ın tabii olduğu kapitülasyonlardan kurtulma girişimlerine ve Milletler Cemiyeti'ne üye olması çabalarına destek vermiştir. Mısır'da kapitülasyonlar 8 Mayıs 1937'de kaldırılırken, Milletler Cemiyeti üyeliği de, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı **Tevfik Rüşdü Aras**'ın Milletler Cemiyeti başkanlığı yaptığı sırada 26 Mayıs 1937'de gerçekleşmiştir.

Musul sorunu ve İngiltere'nin Irak'taki manda yönetimi nedeniyle başlangıçta mesafeli seyreden Türkiye-İrak ilişkileri, Musul sorununun aleyhte de olsa çözümlenmesi sonrasında ilerlemeye başlamış ve Irak Kralı Faysal Cumhuriyet döneminde Türkiye'yi ziyaret eden ilk Arap devlet başkanı olmuştur. 6 Temmuz 1931'de Ankara'ya ulaşan Kral Faysal'ı istasyonda bizzat Mustafa Kemal Paşa karşılamıştır. 1. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı Arap isyanının liderliğini yapan Emir Hüseyin'in diğer oğlu Ürdün Kralı Abdullah da 1937 yılında Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirerek Atatürk ile görüşmüştür. Bu ziyaretler, Yunanistan Başbakanı **Elefterios Venizelos**'un 1930'da gerçekleşen ziyaretinde olduğu gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın geçmişte yaşanmış olumsuz durumların ağırlığı ne olursa olsun ülkesinin menfaati, bölgesel istikrarın sağlanabilmesi ve uluslararası barışa katkıda bulunmak için dostluğa dayalı yeni bir dönem açabildiğinin göstergeleri arasındadır. Kral Faysal'ın Türkiye ziyareti sonrasında Irak ile ilişkiler, tarafların yaptığı açıklamalarda da yer aldığı üzere barış, dostluk ve iyi komşuluk temeline oturtulmuştur. Irak Başbakanı Nuri Said Paşa'nın yıl sonunda gerçekleştirdiği 26 gün süren ziyareti sırasında da suçluların iadesi, ikamet, ticaret konularında anlaşmalar yapılmıştır. Kral Faysal da 12 Haziran 1932 tarihinde de Türkiye'yi tekrar ziyaret edip Mustafa

Kemal Paşa ile görüşmüştür.

Cumhuriyet sonrası dönemde iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirildiği bir başka Orta Doğu ülkesi ise İran olmuştur. İki ülke temsilcileri öncelikle sınır güvenliğini sağlamak ve sınırın her iki tarafında yaşayan aşiretlerin merkezi otoritelerle yaşamakta oldukları sorunları engellemek için Tahran'da bir araya gelerek, 22 Temmuz 1926'da Dostluk ve Güvenlik İşbirliği Antlaşması'nı imzalamışlardır. Türkiye ve İran arasında imzalanan ilk belge niteliğindeki bu antlaşmaya ve 1928 yılında üzerinde uzlaşmaya varılan ek protokole rağmen sınır sorunları sona ermemiştir. Özellikle Türkiye'nin doğusunda, 1926-1930 yılları arasında yaşanan Ağrı isyanları sırasında isyancıların İran topraklarına geçerek yakalanmaktan kurtulmaları ve saldırılarına devam etmeleri, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilme noktasına gelmesine yol açmıştır. Ancak, Türkiye'nin kararlı tutumu sonrasında isyanlar bastırılmış ve İran ile de sınırı güvenliğini sağlamayı amaçlayan toprak değişimini de içeren bir dizi antlaşma 1932-1937 yılları arasında imzalanarak yürürlüğe konmuştur. Bunların arasında yer alan 5 Kasım 1932 tarihli Dostluk Antlaşması ile, yine aynı tarihli, Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması, 1926 tarihli antlaşmayı yenileyerek taraflar arasında ilişkilerin "*barış ve ebedi dostluk*" çerçevesinde gelişmesi yönünde iradelerini ortaya koymuştur. Bu olumlu gelişmelerden sonra **İran Şahı Rıza Pehlevi** ilk yurt dışı ziyaretini Haziran 1934'te Türkiye'ye gerçekleştirmiş ve Ankara istasyonunda bizzat Atatürk tarafından karşılanmıştır. Yaklaşık olarak bir ay süren bu ziyareti sırasında Şah için özel olarak bestelenmiş, Türklerin ve İranlıların kardeşliğini ortaya koyan, Özsoy adında bir opera sergilenmiştir. Aynı yıl içerisinde Milletler Cemiyeti Konseyi adayı olan İran'ın Türkiye lehine adaylıktan çekilmesi veya 1935'te İran'ın milli şairi Firdevsi'nin doğumunun 1000. yıldönümü dolayısıyla Türkiye'nin bazı büyük şehirlerinde kutlamalar yapılması, iki ülke arasında mesafeli başlayan ilişkilerin, Atatürk döneminde ulaştığı yüksek dostluk ve iyi komşuluk seviyesinin göstergeleri olmuştur. Atatürk, 9 Mart 1935 tarihinde yaptığı konuşmasında İran Şahı'nın ziyareti ile "*İki kardeş ulusun arasını açacak hiçbir mesele kalmadığı ilan edilmiş ve birbirinin bahtiyarlığından, kuvvetli olmalarından başka dilekleri bulunmadığı anlaşılmıştır*" diyerek iyi ilişkilerin devam ettirilmesi yönündeki kararlılığını ifade etmiştir. İran ile sınır sorunlarını halleden ve yakın dostluk ilişkilerini kuran Türkiye, aynı dönemde İran'ın Irak ve Afganistan ile olan sınır anlaşmazlıklarında da hakem olarak devreye girmiş ve bu konularda barışçıl çözümlerin sağlanmasına katkıda bulunmuştur. İran Şahı'nın Türkiye ziyareti ile pekişen dostluk ilişkileri bir anlamda dört ülkeyi 1937 yılında bir araya getirecek olan **Sadabat Paketi**'nin da temellerini atmıştır.

Atatürk'ün liderliğinde hem Milli Mücadele hem de Cumhuriyet sonrası dönemlerde Türkiye'nin istikrarlı bir şekilde yakın dostluk ilişkileri kurduğu Orta Doğu ülkesi Afganistan olmuştur. Milli Mücadele döneminde TBMM Hükümeti'ni tanıyan ve elçi gönderen Afganistan'ın lideri Amanullah Han, Türkiye Cumhuriyeti'ni ziyaret eden ilk devlet başkanı olmuştur. Afganistan Kralı'nın Mayıs 1928'de gerçekleşen ziyareti; İngiltere, Fransa ve İtalya gibi devletlerin büyükelçiliklerini İstanbul'dan Ankara'ya taşımamakta direndikleri bir dönemde yeni başkente yapılmış olması açısından ayrıca önemlidir. Diğer yandan, Amanullah Han'ın armağan ettiği arazi üzerinde kurulan Türkiye Büyükelçiliği, Afganistan'ın başkenti Kabil'de açılan ilk diplomatik misyon niteliğindedir. Amanullah Han Ankara'ya varışında yüksek devlet erkanı ile birlikte bizzat Atatürk tarafından karşılanmış ve gösterilen ilgi ve dostluk iki ülke arasındaki özel bağları daha da güçlendirmiştir. Ziyaret sırasında taraflar arasındaki 1921 tarihli antlaşmayı yenileyen bir dostluk ve işbirliği antlaşması da imzalanmıştır. Amanullah Han'ın ülkesine dönmesinden kısa bir süre sonra Afganistan'da iç karışıklıklar yaşanmasına ve bir buçuk sene gibi kısa bir sürede beş hükümdar değişimi gerçekleşmesine rağmen, bu anlaşmanın hükümleri uyarınca Türkiye çok sayıda uzmanını hukuksal, bilimsel ve askeri alanlarda eğitim vermek üzere Afganistan'a göndermiştir. İki ülkenin dostluğunun diğer bir nişanesi olarak,

temsilciliğinin olmadığı yerlerde Afganistan'ın çıkarlarının korunmasını da Türkiye üstlenmiştir.

Türkiye'nin özellikle Almanya, İtalya ve Japonya'nın yayılcı politikalarının yarattığı uluslararası güvensizlik ortamında Irak, İran ve Afganistan ile ilişkilerini iyi komşuluk ve işbirliği çerçevesinde geliştirmesi ve bu ülkelerin kendi aralarındaki sınır anlaşmazlıklarının çözümüne katkıda bulunması Sadabad Paktı'nın önünü açmıştır. 8 Temmuz 1937 tarihinde İran Şahı'nın Sadabad sarayında imzalanan Pakt, askeri bir ittifak olmaktan öte, tarafların bağımsızlık ve egemenlik haklarını vurgulayan bir saldırmazlık ve dayanışma antlaşmasıdır. Daha önce Balkan Paktı'nı hayata geçirmiş olan Atatürk'ün liderliğindeki Türkiye, modern Orta Doğu tarihinde ilk kez bölge ülkelerini bir araya getirmeyi başararak, bölgesel güvenlik ve işbirliği alanında önemli bir başarıya daha imza atmıştır.

Mehmet Osman ÇATI

KAYNAKÇA

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923, Cilt I, Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi, Ankara, 1981.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1923-1938, Cilt II, Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi, Ankara, 1992.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, Ankara, 2006.

BIYIKLI, Mustafa, Kemal Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ortadoğu'ya Yönelik Siyasî ve Askerî Yaklaşımları ve Politikaları (1917-1938)", **Türk Dış Politikası - Cumhuriyet Dönemi - 2**, Derleyen Mustafa Bıyıklı, Bilimevi Basın Yayın, İstanbul, 2008.

BİLGİN, Mustafa Sıtkı, "İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", **Akademik Bakış**, C. 9, S.18, 2016, s. 33-44.

BOSTANCI, Mustafa, **Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri (1926-1990)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.

Cumhuriyet, 3/7/9/10 Temmuz 1931; 13/15/17/29 Haziran 1932; 10/11 Temmuz 1937.

DAVISON, Roderic H., "Where is the Middle East", **Foreign Affairs**, C. 38, S. 4, 1960, s. 665-675.

Hâkimiyet-i Milliye, 26 Temmuz 1920.

HALE, William, **Turkish Foreign Policy since 1774. 3rd Edition**, Routledge, London, 2013.

JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

KARA, Polat, **Türkiye-İran İlişkileri**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2010.

KOPPE, Clayton R., "Captain Mahan, General Gordon, and the Origins of the Term 'Middle East'", **Middle Eastern Studies**, C. 12, S. 1, 1976, s. 95-98.

ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

SONYEL, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973.

SONYEL, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

SOYSAL, İsmail, "Seventy Years of Turkish-Arab Relations and an Analysis of Turkish-Iraqi Relations (1920-1990)", **Studies on Turkish-Arab Relations: Special Issue on Turkey and the Gulf Crisis**, Annual 6 (1991), Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Vakfı, İstanbul, 1991.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları 1. Cilt (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

ŞİMŞİR, Bilal, **Atatürk İle Yazışmalar, 1920-1923**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

UMAR, Ömer Osman, "Milli Mücadele Dönemi Atatürk'ün Ortadoğu Politikası", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 20, S. 1, 2010, s. 443-470.

23/11/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-turkiye-orta-dogu-iliskileri/?pdf=4058> adresinden erişilmiştir